

Güvercin ve Yetiştiriciliğinin Türk Kültür Tarihindeki Yeri

Orhan Yılmaz¹, Türker Savas² ve Mehmet Ertugrul³

¹*Iğdır Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, 76100, Iğdır*

³*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, 17171, Çanakkale.*

⁴*Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, 06110, Ankara.*

Özet

Güvercinin evcilleştirilmesinin günümüzden 6.500 yıl önce olduğuna inanılmaktadır. Eski medeniyetler zamanında güvercin önemli bir haberleşme aracı idi. Mektupla haberleşme keşfedilene kadar güvercin eski medeniyetler için en önemli haberleşme aracı idi. Bu yüzden güvercin bazı kültür öğelerini etkilemiştir. Güvercinin Türk kültüründeki etkileri efsaneler, masallar, şiirler, türküler, maniler, bilmece, inanç ve günlük uygulamalarda, Alevi-Bektaşî geleneğinde ve Osmanlı İmparatorluğu saraylarında görülebilir. Güvercin günümüzde bir hobi olarak yetiştirilmesine rağmen, gelecekte Türk kültüründe daha etkili olabileceği söylenebilir. Bu derleme çalışmasında farklı kültür öğeleri dikkate alınarak güvercinin Türk kültüründeki önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Evcilleştirme, isim kökeni, kullanım amaçları, kültür öğeleri.

Pigeon and Pigeon Rearing in the Turkish Culture

Abstract

It is believed that domestication of pigeons is about 6.500 years ago. Pigeon was an important animal in the history as communication tool for ancient civilizations. Until brief communication invented, pigeon was the most important communication tool for human. Because of this reason pigeon affected some culture figures. The effect of pigeon in Turkish culture can be seen in legends, tales, poems, songs and manis, riddles, believes and daily practices, Alawi-Bektashi tradition and in palaces of Ottoman Emperors. At the present time although pigeon is mainly breed for hobby, it can be said that it will more be affect the Turkish culture in the future. In this study importance of pigeon in Turkish culture was tried to stress by minding different culture components.

Keywords: Domestication, origin of name, usage purpose, culture components.

1. Giriş

Dünyada büyük kentlerin ünlü meydanlarının vazgeçilmez sakinleri arasında güvercinler vardır. Dünyanın dört bir tarafında bu kuşlar, sosyal, siyasal ve dini unsurlardan bağımsız olarak beslenmekte, korunmakta ve sevilmektedirler. Elbette ki tersi de söz konusudur. Güvercin yetiştiriciliğinin olmadığı ulus neredeyse yoktur.

Güvercin, insanlık tarihi boyunca çok farklı sembollere girmiştir. Bu semboller karanlık güçlerin agresif hayvanından, aşk tanrıçasının uysal kuşuna kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır. Güvercinin Ülkemizde de önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle güvercin ve güvercin yetiştiriciliğinin tarihsel ve kültürel önemi konusunun derlenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmuştur.

2. Güvercin Adının Kökeni

Sınırlı ve belli alanlardaki sözcükleri içine alan Göktürk Yazıtlarında geçmeyen güvercin sözcüğü, Uygur metinlerinde “kögürçün, kögürçken, kögürçün” biçimlerinde geçmektedir (Caferoğlu 1968). Türk Tarihindeki yazılı ilk sözlük Divanü Lûgat-it Türk'te güvercin kelimesi geçmektedir (Çakmak ve Işın 2005). Güvercin, Divanü Lûgati't-Türk'te “kökürçün” olarak geçmekte, “kökürçünleş” (güvercini ödül koyarak yarışa girmek), biçiminde bir de türevi bulunmaktadır (Atalay 1943).

Güvercin kelimesi Karaçak-Malkar Türkçesinde “kögürçün”, Gagavuzca'da “güvercin”, Kumukça'da “gögürçün”, Tatarca'da “kügerçin” ve Türkmençe'de “kokürçün” şeklinde kullanılmaktadır (Develi 1997, Tokatlı 2003, Tavkul 2005, Küçük 2010). Anadolu ağız ve lehçelerinde güvercin, “gövercin, göyerçin ve gögerçin” olarak kullanılır (Tokatlı 2003, Bilir 2009).

“Kögörçün” (Bashöyük-Kadınhanı-Konya) biçiminin ise Kafkasya göçmenlerinden derlendiği anlaşıyor (Derleme Sözlüğü, C, VII, VIII).

Güvercin sözcüğünün eski kaynaklarda karşılaşılan biçimi “kökürçün” ve “kögürçün” şeklindedir (Eren 1858). “Kökürçün”, “kögürçün” biçimlerinin “kök < gök” sözcüğünün üzerine ek yığılması sonucu ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Atalay 1941). Bazı sözlük ve ansiklopedilerde ise güvercin isminin kökeninin, Moğolca “kügercin” kelimesinden geldiği belirtilmektedir (Anonim 1993^b).

3. Geçmişten Günümüze Türkiye’de Güvercin Yetiştiriciliği

Antalya'nın Kaş İlçesi, Istlada Antik kenti nekropolünde yapılan kazılarda, bir mezar lahitin üstünde güvercinlere rastlanmıştır. Bu lahit “Güvercinli mezar” olarak adlandırılmaktadır. Roma Döneminden kalma ve altından yapılmış iki küpe güvercin şeklindedir ve günümüzde Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde sergilenmektedir. Assos'ta yapılan nekropol kazılarında, sekiz numaralı lahitten üç güvercin heykeli çıkarılmıştır. Halen bu heykeller Çanakkale Müzesinde sergilenmektedir. İçel'in Mut İlçesi yakınlarındaki Dağ Pazarı Kilisesi adı ile bilinen bazilikanın taban süslemelerinde, diğer birçok kuş ile birlikte güvercin figürlerine de rastlanmaktadır. Selçukluların başkenti Konya güvercin yetiştiriciliğinin önemli merkezlerinden birisidir. Bu ilimizde Selçuklu adı ile bir ırkın yetiştiriliyor olması, güvercin yetiştiriciliğinin Selçuklular zamanında yapıldığına bir kanıt olabilir (İşçen 2010). Evliya Çelebi Seyahatnamesinde İstanbul'da kuşbazlara ait 500 civarında dükkân olduğunu ve 600 kişinin bu işle uğraştığından bahseder. Evliya Çelebi, güvercin ırklarından Pal, Taklabaz, Şeber, Cevizi, Şami, Mısıri, Bağdatlı, Munakkit, Alare, Marselos, Demkeş, Sabe, Talazlı, Pelenk, Jebar, Kızıl Ala, Kara Ala, Tekir Ala, Varkil Ala, Sade Kut, Taçlı Kut ve Çakşırılı Kut gibi ırkları bildirmektedir. 1925 yılında Nuri Halil adında bir subay tarafından yazılan 488 sayfalık kitabın ismi “Muharebe Vasıtalarından Güvercin Usulü Talim ve Terbiyesi”dir. 1931-1936 yılları arasındaki arşiv belgelerine göre, Rusya ile ülkemiz arasında posta güvercini ticareti yapılmıştır (İşçen 2010).

4. Türk Kültüründe Güvercin

Altay ve Saha Türklerinin efsanelerinde, yeryüzünün hâkimi Tengiz Han zamanında Nama isimli meşhur biri adam vardır. Tengri Ülgen, Nama'ya tufan olacağını ve bir gemi yapmasını söyler. Tufanın bitip bitmediğini anlamak için, Nama gemiden bir güvercin yollar. Güvercin gagasında bir dal parçası ile geri döner. Böylece karanın bulunduğu anlaşılır (Işankul 2002, Gömeç 2011). Sibiry Türkleri masallarında insanın hayvan ile evlenmesi motifleri bulunmaktadır. Eberhard ve Boratav'ın derledikleri bu masalların 83 ve 84 numaralı kayıtlarında dişi güvercinler insan ile 93 numaralı masal kaydında ise erkek güvercinler kadınlar ile evlenmektedir (Dilek 2007). Özbekistan ölüm adetlerinde can, insan bedeninden güvercin, kelebek ya da pervane böceği şeklinde çıkmaktadır (Baydemir 2009). Ebu Müslim ölünce bir güvercin olup uçar gider (Artun 2009). Hünkâr Hacı Bektaş Veli Anadolu'ya yolculuğunu güvercin donunda yapar ve Karacahöyük'e güvercin donunda varır (Bekki 2004, Talas 2004, Salman 2005). Dede Korkut Kitabında Deli Dumrul, Azrail'i öldürmeye kalkar. Azrail bir güvercin donuna girip kaçır (Bekki 2004, Artun 2009, Kaya 2009).

Türk Masallarında devin canı, ulaşılması çok zor bir yerdeki bir domuzun karnındaki iki kutu içinde yaşayan iki güvercindir. Devin öldürülmesi için, önce bu güvercinlerin bulunup öldürülmesi gerekmektedir (Sever 2003, Bağcı 2011). Türk masallarında sık sık "ruhun beden dışında bir canlı hayvan şeklinde saklanması" motifi ile karşılaşılır. Güvercin bu hayvanlardan birisidir. Seyfülmülk masallarının birinde, ölüm ruhu bir sırça tabut içinde denizin dibinde güvercin şeklinde saklıdır. "Ateşi Mercimek" adlı başka bir masalda ölüm ruhu kapının önündeki bir taşın altında saklı duran üç güvercin şeklindedir. "Kırkinci Oda" masalında ruh, iki güvercin, "Yeloğlu Köse" masalında ise üç güvercin şeklindedir (Bekki 2004). Mevlana'nın hizmetçisi olduğu iddia edilen Kirdecî Ali'nin, meşhur Kesikbaş Destanı dışında, Güvercin Destanı ve Ejderha Destanı adlı iki destanı daha bulunmaktadır (Zariç 2009). Naki Tezel'in Türk Masalları eserindeki "Bahtiyar ile Hoptiyar" masalındaki Bahtiyar istediği zaman insan, istediği zaman güvercin olabilmektedir. Aynı yazarın Kırk Haramiler adlı masalında, devrin padişahını hırsız Tahir'in eline düşüp ölmekten kurtaran iki güvercindir (Bağcı 2011). Efsanelerde kimlik gizleme motifi gereği, Bektaşî Halifesi Resul Baba altın geyik ve güvercin donlarına girer. Anadolu'daki birçok menkıbede kuş donuna girip, hacda namazını eda edenlerin, üç güvercin olarak arkadaşları ile hacca gidenlerin, savaşa güvercin donunda katılanların hikâyeleri anlatılır (Önal 2010). Erdemli yöresindeki masala göre delikanlı güvercin, kız ise kaplumbağa kılığına girer (Bozlak 2007).

Tatar Türklerinin şiirlerinde güvercin, özellikle bir çift güvercin daima aşkın ve barışın simgesidir (Mingazova 2008). Fehim-i Kadim Divanında "kebuter" ve "hamam" adı ile bahsedilen güvercin, eski zamanların iletişim aracı olarak geçmektedir (Durkaya 2010). Nedim'in şiirlerinde gönül, bazen güvercin yavrusu gibi tir tir titremekte, bazen ise bir güvercin kadar korumasız ve ürkek tanımlanmaktadır (Akbulak 2008).

Dalaman Yöresindeki halk inanışına göre güvercinler kutsaldır. Bir güvercin avcılar tarafından vurulduğu zaman, pervane gibi havada döner ve boynunu kıbleye dönerek düşer. Gözlerinden yaş akar. Güvercin vuranları tüfek teper, tüfeği parçalanır, ağzı burnu kan içinde kalır. Çünkü Hz. Muhammed zamanında güvercinin ayağına mektup bağlanmış ve o peygamber için postacılık yapmıştır. Yine aynı yörede başka bir efsaneye göre Hz. Muhammed'i düşmanları sıkıştırır. Hz. Muhammed'in üstünden güvercin ve keklıklar uçmaktadır, onlardan yardım ister. Keklik Hz. Peygamber'e ihanet eder ve "yat da bak, saklanma" der. Güvercin ise "Karşıdaki karakavağın içine saklan" diyerek onu korur. Bunun üzerine Hz. Peygamber güvercinine "alayınız çok olsun" diye dua, ama keklığe de beddua eder (Bilir 2009). Bu yüzden keklık 30-32 yumurta yumurtladığı halde, ancak 2-3 tanesi hayatta kalır, ama güvercin 2 yumurta yumurtlar ama ikisi de hayatta kalır (Büyükokutan 2006). İstanbul halkı, güvercinlerin mescitlere ve kendi evlerine yuva yaptıkları için, güvercin etini tüketmemektedirler (Öğüt 2002).

Batı Trakya Türkleri manilerinin birinde güvercin:

Dere dibine durdum

Dokuz güvercin vurdum

Altıpatları kurdum

Kendim yârimi vurdum

şeklinde hatırlanır. Ankara civarının meşhur Misket oyun havası ise:

Güvercin uçverdi

Kanadın açiverdi

Elin oğlu değil mi

Sevdi de kaçiverdi

dizeleri ile başlar (Uçaner 2008).

“Güvercin”, Elazığ yöresinin en bilinen halk oyunlarından (Yankın ve Öztürk 2011). Güvercin Oyunu dört kişi tarafından yürütülür. Oyunda davul zurnayla birlikte aşağıdaki türkü söylenir:

Güvercin havadadır

Bir eşi yuvadadır

Bir elim yâr koynunda

Bir elim duadadır

Güvercin vurdum kalkmaz

Kanım tel olmuş akmaz

Köçükten bir yâr sevdim

Şimdi yüzüme bakmaz (Anonim 2011°).

Azerbaycan ve Anadolu-Türk halıları arasında yapılan karşılaştırmalarda, her iki halı çeşidinde de diğer hayvan motifleri ile birlikte, güvercin motifinin de sıkça kullanıldığı görülmektedir (Deniz 2007). Ağrı yöresi halı yastıklarında yapılan incelemede, geleneksel Anadolu figür dünyasında iyi talih, mutluluk, sevgi ve haberciliği sembolize eden güvercin ve kumrunun sıkça kullanıldığı görülmektedir (Çetin 2010). Renk adlandırmalarında Gagavuz Türkçesinde sadece “güvercin” rengi kullanılırken, Anadolu’da “güvercinboynu, güvercingöğsü ve güvercinkanı kırmızısı” olmak üzere üç çeşit renk kullanılmaktadır (Küçük 2010).

5. Dini Motiflerde Güvercin

Güvercinle ilgili ilk bilgiler Tevrat’ta yer almaktadır. Tekvin 8’de Hz. Nuh Peygamber’in, tufanın dinip dinmediğini öğrenmek için güvercin uçurduğundan ve güvercinin ağzında bir zeytin dalı parçası ile döndüğünden bahseder (Armutak 2008, Karagöz 2010). Yine Tekvin 8’de Allah’ın Hz. İbrahim’e “Bana üç yıllık bir inek ve üç yıllık bir keçi ve üç yıllık bir koç ve bir kumru ve bir güvercin yavrusu al” emrini vermektedir. Bu hayvanlar, Biranilerin kurban hayvanı zenginliğini göstermektedir (Armutak 2008). Eski Ahit’te yemininden dönen kimsenin, yemin kefareti olarak sosyal statüsü ve ekonomik durumuna göre koyun, keçi veya iki güvercin (kumru da olabilir) kurban etmesi gerektiğine işaret edilmiştir (Öztürk 2002).

Güvercin İncil’de de geçmektedir. Güvercin Matta İncili 3/16 bölümünde saflığın simgesi olarak tanımlanmıştır. Yine Matta İncili’nin 10/16 bölümünde “İşte sizi kurtların arasına koyunlar gibi gönderiyorum; imdi yılanlar gibi akıllı ve güvercinler gibi saf olun” denmektedir. Yine Yuhanna İncili 2/16-16 bölümünde “İsa Kudüs’e çıktı. Mabette sığır, koyun ve güvercin satanlar ile sarrafları oturmakta buldu. İplerden bir kamçı yapıp hepsini koyunları, sığırları da mabetten kovdu, sarrafların paralarını devirdi ve güvercin satanlara dedi ki: Bunları buradan kaldırm, Babamın evini bir ticaret evi yapmayın” şeklinde güvercinde bahsedilmektedir. Yuhanna’nın 1/29-32 bölümünde ise “İşte dünyanın günahını kaldıran Allah kuzusu! ... ruhun gökten güvercin gibi indiğini gördüm ve onun üzerinde kaldı” şeklinde geçmektedir (Armutak 2008). 1150 dolaylarında resimlenen bir İsvçe İncil’inde, kutsal ruhu simgeleyen güvercin yukarıdan Meryem’in

üstüne inmektedir (Anonim 2011^a). İzmir’de, antik Smyrna Kentinin koruyucusu Aziz Polycarp adına yapılan Aziz Polycarp Kilisesinin kubbesinin orta kısmında, kutsal ruhu simgeleyen bir güvercin resmi yer almaktadır (Gültekin 2003).

Kuran-ı Kerim’de Bakara Suresi’nin 2/260. ayetinde Allah (C.C), Hz. İbrahim’e dört kuş bulmasını, bunları öldürüp atmasını kendisi emredince, kuşların tekrar dirilip geleceklerini buyurmuştur. Kuran-ı Kerim tefsircileri bu kuşları tavus, horoz, karga ve güvercin olarak bildirmişlerdir (Kiraz 2009). Kuran-ı Kerim’de Hud Suresi’nin 11/44-48. ayetlerinde Nuh tufanı ile ilgili bölüm anlatılırken, güvercinde söz edilmemektedir. Ancak Kuran-ı Kerim tefsircileri Hz. Nuh’un gemiden karga ve güvercin gönderdiğini yorumlamaktadırlar (Aldemir 2011).

Hasan Basri’nin aktardığına göre “Bir adam İbn Sirin’e şöyle dedi: Rüyamda bir güvercin gördüm, bir inci yuttu, sonra daha büyüğünü ağzından çıkardı. Başka bir güvercin gördüm, bir inci yuttu, sonra daha küçüğünü ağzından çıkardı. Bir diğer güvercin gördüm, bir inci yuttu, sonra yuttuğunun benzerini ağzından çıkardı (Bunu neye yorarsın?). Cevap olarak İbn Sirin dedi ki: Birincisi Hasan’dır, hadisi iştir, onu mantığına göre güzelleştirir, ikincisi Muhammed İbn Sirin’dir, o hadisi iştir, sonra onda şüpheye düşer ve onu noksanlaştırır. Üçüncüsü, insanların en hafızı olan Katade’dir.” (Aydın 1988.) Sıracı’l-Kulub isimli eserde Allah’ı tespih eden 17 hayvan içinde güvercin de sayılmaktadır (Karasoy 2006).

13. yüzyıl Süryani filozoflardan Bar Ebroyo/Ebu’l-Farac mistik düşünce alanındaki düşüncelerini “Güvercin Kitabı” ve “İtiqon” adlı eserlerinde dile getirmiştir. Kendi yaşam öyküsünü ve kişisel deneyimlerini aktardığı Güvercin Kitabı eserinde, Yunan ve Süryani bilimlerinden hayatı boyunca kazandığı yöntem ve bilgilerin kendisine yeterli bir yaşam sağlamadığını itiraf etmiştir (Doru 2007).

6. Alevi-Bektaşilerde Güvercin

12-14. yüzyıllarda tarikat şeyhlerinin güvercin, aslan ve geyik donlarına girdiği görülmektedir (Gündoğdu 2004). Alevi-Bektaşilerde güvercin kutsal sayılan hayvanlardandır. Hacı Bektaş Veli güvercin donunda Horasan’dan Anadolu’ya gelmiştir (Ocak 2000, Önal 2010, Demir 2011). Bektaşî Halifesi Resul Baba ise altın geyik ve güvercin donlarına girebilmektedir (Önal 2010). Hacı Bektaş öğretisinde aslan ve ceylan birlikte işlenerek, güvercin görünümünde ortaya çıkmıştır (Özcan 2002). Kırıkkale’ye bağlı Hasandede Kasabası önemli bir Alevi-Bektaşî merkezlerindedir. Hasandede Kasabasında anlatılan bir efsaneye göre, Hasan Dede’nin sağlığında, Hasandede eşrafından Ömer Ağa Hacca gider. Mekke Şerifi, Hasan Dede’ye verilmek üzere Ömer Ağa’ya bir çıkın verir ve kesinlikle çıkını açmamasını söyler. Dönüş yolunda merakını yenemeyen Ömer Ağa çıkını açar. Çıkındaki taş, canlanır ve bir güvercin olur. Uçarak Hasandede Kasabasına gelir. Devam etmekte olan cami inşaatında, bir türlü taş tutmayan bir oyuğa gelir ve yerleşir ve tekrar taş kesilir (Gökbulut 1999).

7. Sonuç

Bu çalışmada ele alındığı gibi güvercin salt kültürel yanıyla önemli bir değerdir. Aynı zamanda her kültürel değer gibi, toplumun sosyo-ekonomik yapısı içerisinde meta olarak değerlendirilen bir yanı bulunmaktadır. Güvercinin gelecek kuşaklar için de aynı anlamı devam ettireceği düşünülmektedir.

8. Kaynaklar

1. Akbudak, Y. 2008. Nedim’in Şiirlerinde Aşk Besleyen İki Kavram. İstanbul üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18: 249-276.
2. Aldemir, H. 2011. Vahiy Öncesi Kur’an Kıssalarının Bilinebilirliği. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 11 (1): 195-218.
3. Anonim. 1992. Meydan Larousse. Sabah Yayınları. Cilt Cilt:8, Sayfa:267. İstanbul.
4. Anonim. 1993^a. Temel Britannica, Ana Yayıncılık A.Ş. Cilt:7, Sayfa:309-311. İstanbul.
5. Anonim. 1993^b. Yeni Rehber Ansiklopedisi. İhlas Gazetecilik Holding A.Ş. Cilt:7 Sayfa:179-180. İstanbul.

6. Anonim. 1993^c. Ana Britannica, Ana Yayıncılık A.Ş. Cilt:14 Sayfa: 253-254. İstanbul.
7. Anonim, 2011^a. Batı Sanatı Tarihi. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. www.megep.meb.gov.tr (erişim 08.12.2011)
8. Anonim, 2011^b. Güvercin. tr.wikipedia.org (erişim 18.11.2011)
9. Anonim, 2011^c. Güvercin Oyunu. www.folklor.gen.tr/halk-oyunlari/halay-oyunlari/elazig-yoresi (erişim 18.11.2011)
10. Armutak, A. 2008. Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları. İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 34 (1): 39-55.
11. Artun, E. 2009. Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri – Öğretiler – Dinler, Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri. Kitabevi Yayınevi, İstanbul.
12. Atalay, B. 1941. Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi. C. III. s. 419, Ankara, 1941
13. Atalay, B. 1943. Divanü Lûgati't-Türk Dizini, a. 358, Ankara.
14. Aydınlı, A. 1988. Hasan Basri, Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8: 91-113.
15. Bağcı, E. 2011. Naki Tezel'in Türk Maqsalları Adlı Eserindeki Kahramanların Rollerinin İncelenmesi. Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (1): 221-242.
16. Baydemir, H. 2009. Özbekistan'da Ölüm Adetleri. Trukish Studies, 4 (8 Fall): 662-684.
17. Bekki, S. 2004. Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhı Motifi. Milli Folklor Dergisi, 62: 53-66
18. Bekleyen, A. 2007. Diyarbakır Kırsalında Güvercin Evleri: Boranhaneler, Karaçalı (Tilalo) Köyü. Trakya Üniversitesi Journal of Science. 8 (2): 99-107.
19. Bilir, F. S. 2009. Gülnar Ağzı (Güknarca). www.saadetbilir.com, (erişim 06.12.2011)
20. Bilgin, C. C. 2010. Kuşların Gizemli Yolculuğu. www.taklaciguvercin.com, (erişim 13.05.2010)
21. Bozlak, Ü. G. 2007. Erdemli Masalları. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
22. Büyükmıhçı, G. 2006. 19. Yüzyıl Anadolu'sundan Günümüze Yansıyan Özgün Bir Tarımsal Ticaret Yapısı: Güvercinlikler. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 21 (2): 97-119.
23. Büyükokutan, A. 2006. Dalaman Yöresinde Tespit Edilmiş Avcılıkla İlgili İnanç ve Uygulamalar Üzerinde Bir Değerlendirme. Türk Kültüründe Av Sempozyumu, 15-16 Kasım 2006. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları ve Uygulama Merkezi.
24. Caferoğlu, A. 1968. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, s. 114, İstanbul.
25. Çakmak, M. ve Işın, M. 2005. Anadolu Kuş Adları Sözlüğü: Türkçe, İngilizce, Latince. Kitap Yayınevi, İstanbul.
26. Çetin, Y. 2010. Ağrı Yöresi Halı Yastıkları. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 17:61-70.
27. Dangerfield, W. 2004. Güvercinler Havada Nasıl Yön Bulur. www.guvercinyeri.com, (erişim 13.05.2010)
28. Dawkins, M. S. 2010. Güvercinlerde Bilincin Varlığı Üzerine Bir Deney (Hayvanların Sessiz Dünyası). Tübitak Popüler Bilim Kitapları. www. taklaciguvercin.com, (erişim 13.05.2010)
29. Demir, N. 2011. Sözlü Türk Kültüründe Hacı Bektaş Veli. Gazi Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Dergisi, 57: 15-29
30. Demirtaş, I., Arı, N., Arpacıoğlu, A., Kaya, H. ve Özkan, C. 2011. Değişik Organik Kökenli Gübrelerin Kimyasal Özellikleri. Batı Akdeniz Araştırma Enstitüsü Yayınları. www.batem.gov.tr/yayinlar/derim/2005/201-09%20(6).pdf (erişim 13.05.2010)
31. Deniz, B. 2007. Similar Features Between Azerbaijani and Anatolian Turkish Carpets. Journal of Institute of Fine Arts, 18: 17-61.
32. Develi, H. 1997. Türkiye Türkçesi ile Tatarca Arasındaki Ses Denklikleri Üzerine. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. XXVII: 73-99.
33. Dilek, İ. 2007. Sibiry Türk Masallarında Hayvanla Evlenme. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 22: 207-218.
34. Doru, N. 2007. Süryanilerde Mistik (Tasavvufi) Düşünce (Doğudan Batıya Köprü: Süryaniler). Dipnot Yayınları, İstanbul.

35. Durkaya, H. 2010. Fehim-i Kadim Divanı'nda Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3 (15): 13-27.
36. Eren, H. 1958. Türkçe Gök Kelimesinin Türevleri, Jean Deny Armağanı, s. 85-89, Ankara.
37. Gökbulut, G. Ö. 1999. Hasan Dede ve Hasan Dede Türbesi. Gazi Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Dergisi, 9: 1-3.
38. Gömeç, S. 2011. Şamanizm ve Eski Türk Dini. Berikan Elektronik Basım Yayım, İstanbul.
39. Gültekin, R. E. 2003. Antik Smyrna Kenti'nin Koruyucusu St. Polycarp Adına Yapılan Bir Kilise: "St. Polycarp". Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 4: 101-113.
40. Gündoğdu, H. 2004. Tokat'tan Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 13: 65-94.
41. Işankul, C. 2002. Kaybolan Cennetin Peşinde (Sümer ve Akad: Ütopya mı? Gerçek mi?). Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22 (3): 183-197.
42. İbrahim Hakkı, 1933. 550 Cinsi Olan Kuş (Yayıma hazırlayan: Yavuz İşçen). İstanbul. www.taklaciguvercin.com/kus.h (erişim 11.12.2011)
43. İşçen, 2010. Posta Güvercinleri. www.anadoluguvercin.com/posta-guvercinleri-2.html (erişim 18.11.2011)
44. Karagöz, S. 2010. Anadolu'da Güvercinler. İbik Dergisi. www.taklaciguvercin.com, (erişim 13.05.2010)
45. Karasoy, Y. 2006. Siracı'l-Kulüb ve Eserdeki Hayvan Tespikleri. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 19: 27-52.
46. Kaya, M. 2009. Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanlarında Av. Acta Turcica, 1 (1): 96-106.
47. Kiraz, C. 2009. Beyzavi Tefsirinde İşari Yorumlar ve Muhtemel Kaynakları. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18 (1): 365-423.
48. Küçük, S. 2010. Türk Lehçeleri Sözlüklerinde Somutlaştırma Yoluyla Yapılmış Renk Adları. Gazi Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 3: 155-196.
49. Mingazova, L. 2008. Çağdaş Tatar Şiirinde İstanbul Konusu. Uluslararası Türk Kültüründe İstanbul Sempozyumu, 3-5- Nisan 2008, İstanbul.
50. Muğlalı, H. 2001. Kanatlı Besleme Dinamiği ve Biyogüvenlik. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Veteriner Fakültesi. Sayfa:369-381. Samsun.
51. Nalçacı, E. 1994. Evrim ve Yaşlanma Sürecinde Antioksidan Savunma. Ankara Tıp Mecmuası. 47: 465-474.
52. Ocak, A. Y. 2000. Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri. İletişim Yayınları, İstanbul.
53. Öğüt, S. 2002. Şatibi'ye Göre Mesalih-i Mürsele ile Bid'at Arasındaki Farklar. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2: 21-46.
54. Önal, M. N. 2010. Halk Anlatılarında Kahraman Kimliği Gizlemesi. Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, 5 (1): 1271-1285.
55. Öncel, K., Turgut, K. ve Şenel, V. 2001. Güvercinler Dünyası. Samsun Serinofil Derneği Yayını. Nur Anadolu Matbaası, Samsun.
56. Özcan, H. 2002. Türk Kültüründe Hoşgörü ve Örnek Bir Tip Olarak Alevi/Bektaşî Hoşgörüsü. Doğu-Batı Bağlamında Uluslararası Türk Dili ve Kültürü Konferansı, Ekim 2002, Şumnu, Bulgaristan.
57. Özdemir, M. 2005. Kahramanmaraş İlinde Ayakkabı Yapımı. Milli Folklor Dergisi, Sayı: 17, 66: 75-81.
58. Öztürk, N. 2002. İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13: 167-193.
59. Pekşen, A. ve Günay, A. 2009. Kültür Mantarı Yetiştiriciliğinde Çay Atığı ve Buğday Sapı Karışımından Hazırlanan Kompostların Kullanımı.

60. Salman, M. 2005. The Role of the Memorial Ceremonies of Hacı Bektaş Veli in Construction the Alevi-Bektaş Identity. Middle East Technical University, the Graduate School of Social Science (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
61. Sever, M. 2003. Masalarda Dış Can (Canın Benden Dışında Saklanması). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 60: 161-164.
62. Talas, M. 2004. Mehmet Eröz'de Türklerde Totemizm İzleri. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 16 (Güz): 283-289.
63. Tavkul, U. 2005. Kumuk Türkleri. Kırım Dergisi. 13 (50): 29-39.
64. Tokatlı, S. 2003. Türkiye Türkçesinde Son Seste Tonlulaşma ve Uzun Ünlü Üzerine Bir İnceleme. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi. 15 (2): 141-150.
65. Uçaner, B. 2008. Meyvelerin Türküsü. Turkish Studies, 282 (318)
66. Vogel, C., Vogel, M., Detering, W., Löffler, M., 1998. Tauben. Behtermünz Verlag, Berlin, s. 539.
67. Yankın, B. ve Öztürk, S. 2011. Askı Davul. www.bgstorganizasyon.com/tr/iletisim, (erişim 07.12.2011)
68. Zariç, 2009. M. Kirdeci Ali Kesikbaş Destanının Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 22: 199-216.